

BAZI BULGARCA VE RUSÇA YAYINLARDA TÜRKÇE DİLBİLGİSİNDE EYLEMLERİN KİP VE ZAMAN ULAMLARI ÜZERİNE GÖRÜŞ VE SINIFLANDIRMALAR

Öğr. Gör. Bülent Kırçalı
Şumen Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi
byulentt@abv.bg

VIEWS AND CLASSIFICATIONS REGARDING THE GRAMMATICAL CATEGORIES MOOD AND TIME OF THE VERB IN MODERN TURKISH LANGUAGE REPRESENTED IN SOME BULGARIAN AND RUSSIAN PUBLICATIONS

Head assist. Byulent Kardzhala
Shumen University “Episkop Konstantin Preslavski”
byulentt@abv.bg

Abstract. The present article makes a short review of the directions and results of the former descriptions of the grammatical categories mood and tense of the modern Turkish verb in some Bulgarian and Russian publications.

As a result of this is gives an idea of the views of some Bulgarian and Russian authors for these two граматични categories of Turkish verb and submit their classifications relating to them. At the same time some findings and conclusions about the unresolved issues, prior outline of which undoubtedly is necessary a step toward their further adequate placing and resolve.

Key words: mood, tense, indicative mood, desirable moods, Present Progressive tense

I. Giriş

Bütün söz bölükleri arasında eylem denilen sözcükler özel yer alır. Sözcüklerin ve söz bölüklerinin çoğu ad ya da ad soylu sözcüklerdir. Varlıklarla ilgili söz bölükleri dört tanedir – *ad*, *sıfat*, *sayı* ve onların yerini alabilen *adıl*. Filolojide onlara *adlıklar* (nomina), Bulgarcada ise *imena* adı verilir. Söz bölüklerinin üçü ise yardımcı sözcüklerden oluşur. Biçimbilgisinde *ilgeç*, *bağlaç* ve *koşaç* adları altında okutulur. Bir başkası da senkretik (biçimce ve anlamca ayrılmaz) anlamlı olup çekimlenmez, türetilmez ve konkrete varlık, iş – oluş, kılış bildirmez. Bu başka tipten olan söz bölüğünün adı *ünlemdir*. Eylem her üçüne de benzemez, çünkü var olan ya da var olduğu sayılan varlıkların durumunu, hareketlerini, gelişmelerini gösterir. Eylemlerin bu özelliklerine dilbilgisinde *iş* denir. Bu türden sözcüklerin temel anlamını açıklarken, iş bildirdiklerini belirtiriz. Fakat işlerin, hareketlerin ve gelişmelerin bazıları uzun süre içinde olur, gözle görülmez, farkına zor varılır veya hiç varılmaz. Bu yüzden de eylemlerin gösterdikleri bazı işlere oluş deriz. Bu açıklamalardan sonra eylem kısaca şu şekilde tanımlanabilir: İş – oluş, kılış bildiren sözcüklere *eylem* denir.

Eylem, yargının, hükmün, dolayısıyla tümcenin temelidir. Bundan dolayı eylemler olmazsa, insanlar konuşamaz, meramlarını, düşüncelerini anlatamaz. Dillerdeki eylemler daha az, fakat biçim ve çekimleri bakımından onlar bütün söz bölüklerinden üstündür. Özellikle Türkçede eylem, çatıları, kipleri, zamanları ve görünüşleri yönünden son derece gelişmiştir. Ayrıca çekimlenmeyen eylem çeşitlerinden eylemsiler – eylemlik, ortaç ve ulaçlar, sayılarıyla, çeşitlerinin anlam nüanslarıyla ifade imkânlarını kat kat artırırılar.

Sözcük olarak eylemin yalın, türemiş ve bileşik biçimleri olabilir. Dilbilgisel anlamları açısından Türkçe eylemin çekimlenmeyen ve çekimlenen ya da çekimli

biçimleri vardır. Bu açıdan Türkçe eylemin iki büyük grubu var. Birincisi çekimlenmeyen eylem biçimleri ki, bunlara daha eylemsi denir. İkincisi ise çekimli eylem biçimleri ki, onlar belli kurallara göre çekimlenir: kipler, zamanlar vb.

Özgüllükleri ve söz bölümü olarak özgüllükleri bakımından eylemin kavram ve dilbilgisel ulamları *birinci derecede nitelik* (anlam), *ikinci derecede nitelik* (çatı, kip, zaman, görünüş) ve *üçüncü derecede nitelik* (oluş, kişi, sayı) diye üçe ayrılabilir.

Türkçe eylem, şüphesiz ki, zengin kip ve zaman dizgesine sahiptir. Türkiye Türkçesinde ve genel olarak Türk lehçelerinde kip ve zaman dilbilgisi ulamları, gramerin en mühim bahislerinden birini teşkil etmektedirler. Fakat araştırmalarında bu konuya değinmiş çok sayıda dil uzmanına rağmen yine de Çağdaş Türkçede eylem kip ve zaman dilbilgisi kategorilerinin araştırılması ve tasviri sorunu, Bulgar ve yabancı gramer biliminde yeterince araştırılmış bir konu olduğu söylenemez. Dolayısıyla eylemin *kip* ve *zaman* kavramları, Türkçe dilbilgisi üzerinde araştırma yapan dil uzmanlarınca tartışılan bir konu olmaya devam etmekte ve güncelliğini korumaktadır. Bu durum yıllardır yerli ve yabancı araştırmacıların dikkatini çekmekte ve eylemin bu iki önemli dilbilgisi ulamı üzerinde daha fazla odaklanmalarına yol açmakta, ayrıntılı araştırma, tasvir ve inceleme yapma konusunda kendilerini teşvik etmektedir.

Herkesçe bilinen bir gerçek vardır ki, dilciler arasında kip ve zaman sayısının tespit edilmesi, bu iki dilbilgisi ulamının tanımlanması gibi, önemli konularda görüş birliği sağlanamamıştır. Gerçekten de gramer terminolojisinde kip ve zaman terimlerinin birbirine karıştırıldığı, çok defa da birlikte kullanıldığı görülmektedir [Yaman 1999: 8]. Bu ve buna benzer sonuçlandırmalar, dil uzmanları tarafından sık sık dile getirilip vurgulanmaktadır.

Örneğin, Türkçenin gramer kitaplarında, çeşitli araştırmalarda *kip* için verilen tanımların, yapılan açıklamaların oldukça bulanık ve karışık olduğunun [Korkmaz 2003: 567], eylemlerde zaman ve kip terimlerinin birbirinden anlaşılır bir şekilde ayırt edilmediğinin [Добрев 1981: 115], Türkçeye ilişkin betimlemelerde kip kavramının zaman kavramıyla çoğu kez karıştığı, kip terimi yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlandığının, kiplerle ilgili pek çok sınıflandırmanın olduğunun [Vardar, Güz, Huber, Senemoğlu, Öztokat 2007: 135], *zamanla*, hatta *kılınışla* karıştırılmış kip terimlerine de rastlandığının [Dilâçar 1989: 107], Türkiye Türkçesiyle ilgili dilbilgisi kitaplarında kip konusu ve kavramının, genel olarak *zamandan* pek ayrılmış olmadığının [Aksan, Atabay, Özel, Kutluk 2003: 207] altı çizilmektedir.

Bildirimizin asıl amacı, Bulgar ve Rus araştırmacılardan bazılarının, Türkçe dilbilgisinde eylemin kip ve zaman ulamları ile ilgili görüş ve sınıflandırmalarını ele alıp genel bir bakışla gözden geçirmek, kısaca tanıtmak ve karşılaştırarak incelemektir. Ayrıca bu anlayış ve sınıflandırmaların, bir de Türkiyeli Türkologların görüş ve tasnifleri arasındaki yerini belirtmektir.

Ele alıp incelemeye tabi tuttuğumuz başlıca yazar ve eserleri şunlardır: **Беров, Боев 1971:** Беров, Руси, Емил Боев. Учебник по турски език. София: (?). – 607 с. [**Berov, Boyev 1971:** Berov, Rusi, Emil Boyev. Uçebnik po turski ezik (Türk Dili Kitabı). Sofya: (?). – 607 s.]; **Гълъбов 1949:** Гълъбов, Г. Д. Турска граматика. София: Наука и изкуство. – 399 с. [**Gilbov 1949:** Gilibov, Gilib D. Turska gramatika (Türk Grameri). Sofya: Dirjavno izdatelstvo “Nauka i izkustvo”. – 399 s.]; **Дмитриев 1960:** Дмитриев, Н. К. Турецкий язык. Москва: Издательство восточной литературы. – 95 с. [**Dmitriev 1960:** Dmitriev, N. K. Turetskiy yazyk (Türk Dili). Moskva: Izdatelstvo vostoçnoy literatury. – 95 s.]; **Кононов 1956:** Кононов, Андрей Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва – Ленинград: Издательство академии наук СССР. – 569 с. [**Kononov 1956:** Kononov,

Andrey N. Grammatika sovremennogo turtskogo literaturnogo yazyka (Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri). Moskva-Leningrad: İzdatelstvo akademii nauk SSSR. – 569 s.]; **Mavrov 1954:** Mavrov, Blagoy. Uçebnik po turski ezik. Sofya: Dırjavno voenno izdatelstvo. – 467 s. [**Mavrov 1954:** Mavrov, Blagoy. Uçebnik po turski ezik (Türk Dili Kitabı). Sofya: Dırjavno voenno izdatelstvo. – 467 s.]; **Стършенов 1933:** Стършенов, С. Ръководство за изучаване турски езикъ с новата турска азбука: Пълна граматика съ турско-български речникъ. София: (?). – 239 с. [**Стършенов 1933:** Stırşenov, S. Rıkovodstvo za izuçavane turski ezik s novata turska azbuka: Pılna gramatika s tursko-bılgarski reçnik (Yeni Türk Harfleriyle Türk Dilini Öğrenmeye Mahsus Rehber Kitabı: Türkçe-Bulgarca Sözlüklü Tamamlanmış Gramer). Sofya: (?). – 239 s.]; **Boyev 1996:** Boyev, Emil. Modern Türk Dili Ders Notları. Şumen: (basılmamış notlar) – 14 с.; **Kirilova, Dimitrova 2005:** Kirilova, Y., M. Dimitrova. Türk Dilinin Uygulamalı Dilbilgisi. Sofya: Avangard Prima. – 199 s.; **Kononov 2006:** Kononov, Andrey N. Türk Dili Grameri: Ruslar İçin Türkçe. İstanbul: Milenyum Yayınları. – 312 s.; **Şişmanov, Demirov, Ceraev 1963:** Şişmanov, Beytullah A., Sabri Demirof, M. Ceraef. Türk dili Grameri: I. Kısım: Fonetika, Leksika ve Morfoloji: V. – VI. Sınıf. Sofya: Narodna Prosveta. – 167 s.

II. İnceleme

1. Kip ve zaman dilbilgisi ulamlarına dair görüşler

İnceleme konusu yaptığımız kaynakların çoğu uygulama ağırlıklı ve Türkiye Türkçesini genellikle ana dilleri Türkçe olmayan üniversite öğrencilerine öğretmeyi hedeflemiş kitaplardır. Elbette, bunlar bilim adamları için de değeri yüksek olan birer kılavuz niteliğindedir.

Burada, araştırmacıların kip ve zaman kavramlarıyla ilgili görüşlerini sunmaya çalışacağız. Yapılan tanım sayısının az olması, araştırmacıların bu iki kavram ile ilgili görüşlerinin yansıtılmasına da engel olmayacağına inanıyoruz. Devamında, dil uzmanlarının yapmış oldukları sınıflandırmalara da değineceğiz.

A. N. Kononov'a göre kip, hareketin konuşan tarafından gösterilen gerçekle münasebetini gösterir [Кононов 1956: 218].

Başka bir dil uzmanına göre her eylemin değişmeyen, esas olan kök ve bir de kişi, sayı, zaman ve kip bakımından değişen ek olmak üzere iki kısmı vardır. Demek ki eylem, kişi, sayı, kip, zaman ve çatı bakımından değişikliğe uğruyor.

Bu yazara göre kip, eylemin bildirdiği oluş veya kılışın ne şekilde gösterildiğini bildirmek amacıyla ek alan özel biçimdir [Стършенов 1933: 80-81].

Bulgar Türkologlardan R. Berov ve E. Boyev, kipleri konuşucunun kılışa karşı münasebetini gösteren eylem şekilleri olarak tanımlamaktadırlar.

Konuşucu, kılışı bir haber, buyruk, istek, gereklik olarak mı bildiriyor ya da kılışın gerçekleşmesi bazı koşulların yerine getirilmesine mi bağlıdır, buna göre bildirme (izyavitelno), buyruk [zapovedno (povelitelno)], istek (jelatelno), dilek-şart (jelatelno-uslovno), ve şart (uslovno) olmak üzere Türkçede altı kip vardır. [Беров, Боев 1971: 104].

Üniversite öğrenciliği yıllarımızda, Çağdaş Türkçe kuramsal çalışmalarımızda elde ettiğimiz notlardan yararlanarak hocalarımızdan E. Boyev'in bu iki dilbilgisi ulamı ile ilgili görüşünü daha ayrıntılı olarak sunmaya çalışacağız.

Öteki söz bölüklerinden çekimiyle de ayrılan eylemler, kip ve zaman dilbilgisel anlamlarını anlatmak için morfolojik değişikliklere uğrayarak çekimlerinin biçimlerini oluştururlar. Kipler, ayrı ayrı zamanlarla ifade edilir. Ayrı ayrı zamanlar, anlamı tamamen başka olan kiplerin gerçekleşmesidir.

Örneğin, bildirme kipinin şimdiki zaman, geniş zaman, belirli ve belirsiz geçmiş zaman gibi çekimleri vardır. Bu iki kavramdan biri daha geniş, diğeri de daha dar anlamlarıyla ortaya çıkar. Dilbilgisel açıdan daha geniş anlamlısı kiptir, daha konkrut anlamlısı ise zamandır. İçlerinden biri çekimli, diğeri de o çekimli zaman biçimlerinin genel adı durumundadır.

Eylemin çekiminden söz ederken akla zamanlar ve onların genelleşmiş grupları olan kipler gelir. Kipin tanımı dile göre değişebilir.

Adı geçen dilciye göre kip, özel biçimlere bürünmesiyle konuşucunun iş – oluş, kılışa karşı tutumunu, onunla ilişkisini yani konuşucunun işin olmasını tarafsızca anlatması, işin olmasını istemesi, olmasını bir koşula bağlaması ya da tanığı olmuş ya da olmamış gibi anlatmasıdır.

Gramerci, Türkçede eylem kipinin anlam ayırtılarının şu üç noktada toplanabileceğini ifade eder: Eylemin gösterdiği iş – oluş, kılışın, konuşucunun tutum, ilgi ve yaklaşımını içeren anlatılışına kip denir.

Konuşucunun tutumu, iş – oluş, kılışı koşula bağlaması, olması için şart koşması: *gelirse, getirirseniz, bulduysa* vb.

Konuşucunun ilgisi, iş – oluş, kılışı dolaysız veya dolaylı bildirmesi, başka bir deyimle – bildiklerini doğrudan doğruya anlatması ya da bir başkasından öğrenilmiş bilgi şeklinde aktarması: *geliyordu, yaşıyorduk, kalmalıydı, söyleseydi* vb.; *geliyormuş, yaşıyormuşuz, kalmalıymış, söyleseymiş* vb.

Konuşucunun yaklaşımı, konuşucunun iş – oluş, kılışı tarafsızca anlatması ya da olmasını istemesi: *yazıyor, yazacak, yazdı; yaz, yazmalıyım, yazayım, yazsam* vb.

Bu bakımdan Türkçedeki kipler bildirme kipi, isteme kipleri, aktarma kipleri ve koşul kipi olmak üzere dörde ayrılır [Boyev 1996: 1].

R. Berov ve E. Boyev, yetmişli yıllarda yazmış oldukları ders kitabında kiplerin sayısını altı olarak gösterirken daha sonraları E. Boyev, yeniden gruplandırmaya giderek bu sayıyı dörde indirmiş, aktarma kiplerini de dahil etmiştir.

Zaman dilbilgisi ulamına gelince adı geçen dilci bu kavramı, “Özel biçimlere bürünmesiyle konuşucunun, doğal süreyi (zaman akışını) duraklamalara ayırıp, kendisinin içinde bulunduğu süre bakımından iş – oluş, kılışı o zaman kesitlerine bağlamasıdır.” [Boyev 1996: 4] şeklinde tanımlamıştır.

Y. Kirilova ve M. Dimitrova’ya göre eylemin zamanı, işlevin gerçekleştirildiği zamana göre belirlenir. Kip ise eylem ulamlarından biridir. Kip ulamı, konuşan kişinin işleve karşı ilgisini gösterir [Kirilova, Dimitrova 2005: 44].

Sıradaki yazarlar kipi adlandırmada *fiilin şekilleri* terimini kullanmıştır. Onlara göre, “Fiilin muhtelif şekilde zamanlara göre değişmesine fiilin şekilleri denir.” [Şişmanof, Demirof, Ceraef 1963: 113].

Zaman konusuna gelince fiilin, varlıkların hal ve hareketini bildirdiği gibi, bu hal ve hareketin hangi zamanda olduğunu ve hangi şahıs tarafından yapıldığını da gösterdiği belirtilmiştir. Ayrıca fiilin zaman, şahıs ve kemiyete göre değişmesine çekim denildiği, fiilin muhtelif zamanlara ve şahıslara ait ayrı ayrı şekillerinin olduğu, fiillerin zaman ve şahıs anlamını hususi takılar yardımıyla verdiği ifade edilmiştir [Şişmanof, Demirof, Ceraef 1963: 107-108].

2. Kip ve zamanların sınıflandırılması

Ele alıp genel bir bakışla gözden geçirdiğimiz kaynak kitaplarda kip ve zamanların tasnifine fazlaca yer ayrılmış, sınıflandırmalarla birlikte araştırmaların birçoğunda kip ve zamanların çeşitli biçimleri, anlam ile işlevleri hakkında bir de örnek destekli bilgiler verilmiştir. Bildirimizin bu kısmında, Bulgar ve Rus araştırmacıların,

Türkçe dilbilgisinde eylemin kip ve zaman ulamları ile ilgili sınıflandırmaları ele alınacak ve kısaca tanıtılacaktır.

Farklı sınıflandırmalarla birlikte, kip ve zamanları adlandırmada kullanılan terimler konusunda da yazarlar arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Bulgar Türkologlarından S. Stırşenov, Türkçede sigalar (nakloneniya) adı altında ve *mastar* (neopredelitelno), *sigai şartiye* (izyavitelno), *fiili iltizami* [jelatelno (podçinitelno)], *sigai ihbariye* (uslovno), *emr sigası* (povelitelno), *fer'i fil* (priçastie) olmak üzere altı kip ayırt etmiş, bir kısmı hakkında bilgi vermiştir [Стършенов 1933: 81]. Kipleri adlandırırken bildirme kipinin Bulgarcadaki karşılığı olan *izyavitelno naklonenie* terimini *sigai şartiye* ile karşılmasını, şart kipi anlamına gelen *uslovno naklonenie* için ise *sigai ihbariye*yi kullanmasını gayriihtiyari olarak yapılan bir hata olarak kabul edebiliriz.

Eylemin temel zamanlarını *hal* (segaşno), *mazi* [geçmiş zaman (minalo)] ve *istikbal* [gelecek zaman (bideşte)] olmak üzere üç olarak açıklamış olan S. Stırşenov, bunları tanımlayıp incelemeye tabi tutmuş, kendi içlerinde biçimlere sahip olduklarını belirtmiştir.

Örneğin, şimdiki zamanın iki biçiminin olduğunu söyleyen dilci, bunları *hal* (segaşno) ve *muzari* (segaşno-bideşte) olarak açıklar. Geçmiş zamana gelince biçimlerinin sayısı *şuhudî mazi* (minalo svırşeno), *nakli mazi* (minalo neopredelno) ve *hikâyeyi hal* (minalo nesvırşeno) olmak üzere üçe yükselir. Gelecek zamanın biçimleri yine ikiye iner. Bunlar, *gelecek* (bideşte) ve *fiili vücuti* [blizko bideşte (nadlejno)] olarak gösterilir [Стършенов 1933: 83-85]. Anlaşılan, Türkçede temel zamanlar ile çeşitlerinin toplam sayısı yedidir.

Gramerci, *İmek veya Olmak Fiilinin Tasrifî, "Var" Eylemi ve Bildirme Kipi* (izyavitelno naklonenie) başlıkları altında, sırasıyla *imekin* ve *olmak* eyleminin, *var* eyleminin ve *malik olmak* eyleminin çekimlerini göstermiştir [Стършенов 1933: 85-101].

Dil uzmanı, *imekin yim* (sım) şimdiki zamanında çekimlenen eylemlere *besita* [pırvonaçalni (prosti)], *idim* (byah) görülen geçmiş zamanında çekimlenenlere *hikâyeyi* (minali), *imişim* (bil sım) duyulan geçmiş zamanında çekimlenenlere *rivayet* (povestvuvatelni), *isem* (ako sım) koşul kipinde çekimlenen eylemlere ise *şartiye* (uslovni) dendiğini bildirir [Стършенов 1933: 101-102].

Yazar, eylem çekimini *Tasrif* (Sprejenje) adı altında vermiş, sırayla zaman ve kip biçimlerini gösterip açıklamış. Yukarıda, eylemin temel zamanları bahsinde vermiş olduğumuz zaman biçimlerinin sayısını, başka hikâyeyi ve rivayet, bir de bileşik şart biçimleri ilâve ederek daha da çoğaltmış, bazı kiplerin zaman şekillerini de göstermiştir.

Örneğin, geçmiş zamana yukarıda açıklananlardan başka *rivayeti hal* (segaşno povestvovatelno) ve *hikâyeyi mazi nakli* (otdavna minalo) ilâve edilmiş, *hikâyeyi hal* (minalo nesvırşeno) ise *yordi* ve *hikâyeyi muzari* biçimleri olmak üzere belirtilen çeşitlere ayrılmıştır. Gelecek zamana eklenen zaman biçimleri ise *hikâyeyi müstakbel* (bideşte minalo), *rivayeti müstakbel* (bideşte povestvovatelno), *müstakbel şarti* (bideşte uslovno) ve *hikâyeyi fiili vücuti* (bideşte nadlejno minalo)dir. Ayrıca istek kipi *hali iltizami* [jelatelno (podçinitelno)], *hal* (segaşno), *hikâyeyi hali iltizami* (minalo nesvırşeno) ve *hikâyeyi mazi nakli* zaman biçimleriyle tanımlanıp açıklanmıştır. Son olarak da *emir kipi* (povelitelno naklonenie) çekim biçimleri gösterilmiştir. Dilci, bu kipin *emri hazır* (2.k.t. ve 2.k.ç.) ve *emri gaip* [povelitelno III litse (3.k.t. ve 3.k.ç.)] çekimlerini vermiş, biçimlerinin oluşmaları konusuna açıklık getirmiş, ancak 1.k.t. ve 1.k.ç. şekillerinin var olup olmadığı konusunda bir şey söylememiştir [Стършенов 1933: 102-133]. Fikrimizce, bu şekillerin var olmadığını düşündüğünden olacaktır.

Sıradaki dil uzmanı Bulgar Türkolog G. Gılibov, Türkçede eylemlerin basit ve bileşik zaman şekillerinden söz eder. Fiil çekimine ait basit zaman şekillerinin sayısını dokuz olarak belirtir ve bunların şu kip ve zamanlara ait olduklarını ifade eder: I) *Haber kipi* (izyavitelno naklonenie, indicatif), 1) *Şimdiki zaman* (segaşno vreme, présent duratif), 2) *Geniş zaman* (segaşno-bideşte vreme, présent aoristé), 3) *-Di'li geçmiş zaman* (minalo svırşeno vreme, passé déterminé), 4) *-Miş'li geçmiş zaman* (minalo neopredeleno vreme, passé indéterminé), 5) *Gelecek zaman* (bideşte vreme, futur intentionnel); II) *Emir kipi* (povelitelno naklonenie, impératif), 6) *Şimdiki zaman ve geniş zaman* (segaşno vreme i seg.-bideşte); III) *İstek kipi* (podçinitelno naklonenie, optatif-subjonctif présent), 7) *Şimdiki zaman ve geniş zaman* (segaşno vreme i seg.-bideşte); IV) *Gereklik kipi* (nalojitelno naklonenie, nécessitatif), 8) *Şimdiki zaman ve geniş zaman* (segaşno vreme i seg.-bideşte); V) *Dilek-şart kipi* (conditionnel présent), 9) *Şimdiki zaman ve geniş zaman* (segaşno vreme i seg.-bideşte) [Гълъбов 1949: 229].

Bileşik zaman şekillerinin *hikâye şekli* (slojni minali formi), *rivayet şekli* (slojni preizkazani formi) ve *şart şekli* (slojni uslovni formi) olmak üzere üç çeşit oldukları belirtilir. Bunların genel olarak anlam ve oluşumlarıyla ilgili kısa bilgilerden sonra Türkçe eylemin tüm çekimini cetvel üzerinde görselleştirir. Basit ve bileşik zaman şekillerinin toplamı yirmi dokuz olarak ortaya çıkar. Bunların hepsi, beş kip içerisinde yani haber kipi ile istek kipleri içerisinde yer alır [a.g.e. 1949: 260-265].

Bulgar Türkologlarından B. Mavrov [1954], Türkçede kipleri *bildirme kipi* [50], *emir kipi* [53], *gereklik kipi* [53], *şart kipi* veya *dilek-şart kipi* [204], *istek kipi* [213] olmak üzere beşe ayırır. Gramercinin tabiri ile *şart* veya *dilek-şart kipi*, dokuz biçimli tek bir kip olarak incelenmektedir.

Dilci, *şimdiki zaman* düzleminde üç (şimdiki zaman, daimî veya geniş zaman, devamlı şimdiki zaman) [74], *gelecek zaman* düzleminde iki [gelecek zaman, sürekli gelecek zaman (yürümekte olacağım)] [157-158], *geçmiş zaman* düzleminde ise üç [-miş'li geçmiş zaman, sürekli -miş'li geçmiş zaman (almakta imişim), -di'li geçmiş zaman] [168, 170, 175] olmak üzere toplam sekiz zamanın varlığını açıklamıştır. Bildirme kipi zamanları olarak belirtilmemelerine rağmen bu kipe ait olduklarını göstermiş.

Dil uzmanı, emir kipinde çekimlenen eyleme getirilen takıları verirken aynı zamanda l.k.t. ve l.k.ç. biçimlerinin bulunmadığını da ifade etmiştir [53].

Yazar, gereklik kipinin anlamını açıklarken hikâye ve rivayet bileşik çekimlerini vermemektedir [86]. Bunlara daha ileride, yani *hikâye ve rivayet bileşik şekiller* bahsinde, yalnız örneklerini vererek değinmektedir [187].

Önce *dilek-şart* olarak adlandırdığı kipin üç şeklini [dilek şart kipi (yazsam), dilek şart kipi bileşik hikâye şekli (yazsaydım), dilek şart kipi bileşik rivayet şekli (yazsaymışım)] veren gramerci [201], daha sonra *gramer anları* kısmında bileşik şart şekillerini adlandırmaz, sadece *yazıyorsam, yazarsam, yazdıysam, yazmışsam, yazacaksam, yazmış olsaydım* örnekleri olmak üzere bürünmüş oldukları görünüşlerini gösterir. Açıklamasında, sıralamış olduğu bu dokuz eylem biçiminden üçünün oluşması için *-sa/-se* ekinin doğrudan eylem köküne getirildiğini, diğer beş biçiminin meydana gelmesi için ise *-sa/-se* ekinin basit zaman tabanına eklendiğini belirtir [204].

İstek kipini de ele alan gramerci, bu kipin *istek kipi, istek kipi bileşik hikâye şekli ve istek kipi bileşik rivayet şekli* olmak üzere üç biçiminin olduğunu bildirir [213].

Hikâye ve rivayet şekillerine de değinir, bunları *şimdiki ve geniş zamanlardan bileşik hikâye şekli* (1. yor-du, 2. er-di), *şimdiki ve geniş zamanlardan rivayet şekli* (1. yor-muş, 2. er-miş) [186], *-miş'li ve -di'li geçmiş zamanınların bileşik hikâye şekli* (bilmiştim; bildiydim), *-miş'li geçmiş zamanın bileşik rivayet şekli* (bilmişmişim),

gelecek zamanın bileşik hikâye ve rivayet şekilleri (bilecektim; bilecekmişim) olmak üzere beş grupta, toplam dokuz zaman biçimi olarak göstermektedir [224].

Emir kipi hariç, geri kalan dört kipin zaman biçimlerinin bulunduğunu tespit edip sıraladık, böylece bu dil uzmanının, Türkçede otuz zaman biçimini ele alıp incelediğini görebildik.

A. N. Kononov [1956], eylemin kişi, sayı, zaman ve kiplere göre değiştiğini ifade eder. Ünlü Rus Türkolog, *emir* (povelitelnoe), *bildirme* (izyavitelnoe), *şart* (uslovnoe), *gereklilik* (doljenstvovatelnoe) ve *istek* (jelatelnoe) olmak üzere Türkçede beş kipin varlığından söz eder ve emir kipi dışında sıralamış olduğu her birinin zaman biçimlerine, yani hareketin belirli zaman zarfında meydana geldiğini gösteren şekillere sahip olduğunu belirtir. Sırasıyla kipleri ve bunlara özgü biçimleri, önce sözcük yapımı sonra da anlam olmak üzere, ele alıp incelemeye tabi tutmaktadır. Bu kipler içerisinde ele alıp incelediği zaman sayısı ise yirmi biri bulmaktadır. Bildirme kipi sınırları içinde, sekizi basit [şimdiki zaman, geniş zaman, sürekli şimdiki zaman (nastoyaşçee-dlitelnoe vremya), görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, -Dir'lı öğrenilen geçmiş zaman (proşedşee-nastoyaşçee vremya, *yazmış-ım-dir*), gelecek zaman, yakın gelecek zaman: -mak + üzere + 1. tip kişi takısı (blijayşee buduşçee vremya, *yaz-mak üzere-y-im*)], yedisi bileşik şekiller [şimdiki zaman hikâyesi, geniş zaman hikâyesi, sürekli şimdiki zaman hikâyesi, görülen geçmiş zaman hikâyesi, öğrenilen geçmiş zaman hikâyesi, gelecek zaman hikâyesi, gerçekleşmemiş gelecek zaman: -mak + üzere + idi + 2. tip kişi takısı (=gelecek zaman hikâyesi, *yaz-mak üzere idi-m*)] olmak üzere on beş eylem zamanına yer veren dilci, görüldüğü gibi eylemlerin *hikâye biçimlerini* bildirme kipi içerisinde *Bileşik Şekiller* adı altında gösterip incelemektedir. Şart kipi içerisinde iki (dilek-şart şimdiki zamanı, dilek-şart görülen geçmiş zamanı), gereklilik kipi bünyesinde de iki (gereklilik şimdiki zamanı, gereklilik görülen geçmiş zamanı) ve istek kipi kapsamında yine iki (istek şimdiki zamanı, istek görülen geçmiş zamanı) olmak üzere toplam altı zamanı daha tahlile tabi tutmuştur. Böylece dört kip içerisinde ele alıp incelediği zaman sayısı yirmi biri bulur [218-248].

Rivayet, şart ve *-Dir* bileşik çekimleri ise *Eylemlerin Kiplik Biçimleri* ya da *Kiplikler* adı altında tahlil edilmiştir. Dil uzmanına göre, bildirme kipi, gereklilik kipi, istek kipi ve şart kipi biçimlerine özel eklerin getirilmesiyle temel anlamlarına ek olarak başka ayırtılar kazandırılır ve temel anlamlarında mürekkepleşme meydana gelir. Yazara göre Türkçede üç kiplik biçimi söz konusudur. Bunlar: 1) bildirme kipinin şimdiki, sürekli şimdiki, öğrenilen geçmiş (yazar bu zamanın -dir'lı biçiminin bildirme kipi içerisinde yer alması gerektiğini belirtiyor ve oraya dahil ediyor), gelecek zamanlarına ve gereklilik ile istek kiplerinin gereklilik şimdiki zamanına ve istek şimdiki zamanına getirilen *olumlu kiplik* (dış göstergesine göre *-dir kipliği*); 2) basit bildirme kipi zamanlarına ve gereklilik kipinin gereklilik şimdiki zamanına getirilen *şart kipliği* (dış göstergesine göre *-ise kipliği*); 3) bildirme kipi biçimlerine (görülen geçmiş zaman hariç), gereklilik kipinin gereklilik şimdiki zamanına ve istek kipinin istek şimdiki zamanına getirilen *sübjektif kiplik* (dış göstergesine göre *-miş kipliği*)tir [248-251].

A. N. Kononov'un "Türk Dili Grameri: Ruslar İçin Türkçe" eserine baktığımızda ise bildirme kipi sınırları içerisinde, basit zamanların sayısı *yakın gelecek zamanının* çıkartılması sonucu yediye indirilmiş [şimdiki zaman, geniş zaman, sürekli şimdiki (nastoyaşçee-dlitelnoe vremya), görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, -Dir'lı öğrenilen geçmiş zaman (proşedşee-nastoyaşçee vremya, *yazmış-ım-dir*), gelecek zaman]. Bildirme kipi kapsamındaki bileşik şekillerde (şimdiki zaman hikâyesi, geniş zaman hikâyesi, sürekli şimdiki zaman hikâyesi, görülen geçmiş zaman hikâyesi, öğrenilen geçmiş zaman hikâyesi, gelecek zaman hikâyesi) de azalma söz konusudur.

Bunlara *gerçekleşmemiş gelecek zaman* dahil edilmeyince sayıları yediden altıya düşmüştür. Böylece bildirme kipi içerisinde basit ve bileşik zaman şekillerinin sayısı on beşten on üçe inmiştir [Kononov 2005: 128-141].

Ünlü Rus Türkolog N. K. Dmitriev, Türkçede eylem çekimini incelemiş, bazı özellikleri üzerinde durmuştur. Bildirme kipi biçimlerinin şimdiki, gelecek veya geçmiş zaman şekillerinden meydana geldiğini ifade etmiştir. Zaman biçimlerinin oluşumları, bunları meydana getiren takıların etimolojileri üzerinde ayrıntılı bilgi veren dilci, zaman biçimlerinin işlevleri ve anlamları konusuna da değinmiştir. Zamanları basit ve bileşik olmak üzere ikiye ayırmış, bildirme kipinin yapıları bakımından basit zamanlarından *şimdiki zamanına*, *geniş, görülen geçmiş, görülmeyen geçmiş* ve *gelecek zamanlarına* da yer vermiştir.

N. K. Dmitriev'e göre Türkçede *bildirme kipi*, *gereklilik kipi* (necessitativus), *istek kipi* (optativus), *şart kipi* (conditionalis; onun verdiği örneklere göre *dilek-şart kipi*), emir kipi (imperativus) olmak üzere beş kip mevcuttur.

N. K. Dmitriev de tıpkı A. N. Kononov gibi Türkçede dış göstergelerine göre de adlandırılabilen iki kiplikten yani *-miş kipliği* ile *-ise kipliğinden* söz etmiştir. Birincisinin bildirme kipinin herhangi bir basit zamanının tabanına veya bir ortaca getirildiğinde yeni bir kategori, bir nevi yeni bir kip meydana getirdiğini ifade etmiştir. Bu biçimlere artık kiplik dendiğini de eklemiştir. *Şimdiki zaman rivayeti*, *geniş zaman rivayeti* ve *görülmeyen geçmiş zaman rivayeti* örneklerini vermiştir.

İkincisinin, yani *-isenin* de bildirme kipinin herhangi bir basit zamanının tabanına getirildiğinde bir kipliği yani meydana *şart kipliğini* veya diğer adıyla *-ise kipliğini* getirdiğini belirtmiştir. Ayrıca *-ise kipliğinin*, *şart kipine* nazaran, koşul hareketinin niteliğini çok daha başarılı bir şekilde ve tam olarak vermekte olduğunu ifade etmiştir.

Şart kipi (conditionalis)ni de incelemiştir ki, fikrimizce bu dilek-şart kipidir, iki zamana [aslında bunlar: dilek-şart şimdiki zamanı (al-sa-m), dilek-şart görülen geçmiş zamanı (al-sa-y-dı-m)] sahip olduğunu belirtmiştir.

Bildirme kipi içerisinde ele aldığı *hikâye bileşik şekillerinin* ortaya çıkma yollarını açıklayan dil uzmanı, bu bağlamda *şimdiki zaman hikâyesi* ve *geniş zaman hikâyesi* bileşik zaman biçimlerini örnek göstermiştir. Bunların, *i-mekin* olumlu *i-dim*, *i-din* v.s. görülen geçmiş zaman biçimlerinden birinin, bildirme kipinin basit zaman tabanlarından herhangi birine getirilmesiyle meydana geldiğini ifade etmiştir.

N. K. Dmitriev, *gereklik kipinin* ve *istek kipinin* ikişer zamana (*gereklik şimdiki zamanı*, *gereklik görülen geçmiş zamanı*; *istek şimdiki zamanı*, *istek görülen geçmiş zamanı*) sahip olduklarını belirtir, örneklerini verir.

Son olarak da emir kipine değinen dilci, bu kipin eksilteli çekimine dair değişik bir görüş sergiler. 1.k.ç. biçiminin aslında gereklik kipinden *-alım/-elim* aktarmasıyla meydana geldiğini, bunun aslında *imperativus* değil de *adhortativus* olduğunu belirtir. Aynı zamanda emir kipinin diğer kişi ve sayılarına nazaran, 1.k.t. biçiminden söz etmez, örnek de vermez [Дмитриев 1960: 46-54].

Sıradaki dilcilere göre geçmiş, şimdiki ve gelecek olmak üzere fiillerin başlıca üç zamanı vardır. Kendi tarafından *geçmiş zamanın* iki [*şuhudî (-di'li) geçmiş* ve *naklî (-miş'li) geçmiş*], *şimdiki zamanın* da iki (*şimdiki zaman*, *devamlı şimdiki zaman*), *gelecek zamanın* yine iki (*muayyen gelecek*, *geniş zaman*) zamanı vardır [Şişmanov, Demirof, Ceraef 1963: 108-109].

Sözünü ettiğimiz dil uzmanları *haber*, *dilek-şart*, *istek*, *gereklik* ve *emir* olmak üzere eylemin beş şeklinden söz ederler. Onlara göre *emir* şeklinden başka, *haber*, *dilek-şart*, *istek* ve *gereklik şekillerinin hikâyesi* ve *rivayeti* vardır. *Haber* ve *gereklik şekillerinin* ise bunlardan başka *şartı* da bulunur. Hikâye, rivayet ve *şart* bildiren fiil

şekilleri mürekkep zamanları teşkil eder. Basit ve mürrekkep olmak üzere zamanlar iki grupta ele alınır ve incelenir.

Ders kitabı yazarları, önce basit zamanları inceler, haber kipi içerisinde *şuhudî geçmiş*, *naklî geçmiş*, *şimdiki zaman*, *gelecek zaman* ve *geniş zaman* olmak üzere beş zamanın çekimini ve açıklamasını yaparlar. Bu çekime *devamlı şimdiki zamanı* dahil etmezler. Daha sonra aynı şekilde sırasıyla fiilin dilek şart şeklini, fiilin istek, gereklik ve emir şekillerini çekimleriyle, açıklamalarıyla inceleme konusu ederler.

Mürekkep zamanlar kapsamında bulunan fiil şekillerinin hikâyesi de ele alınır ve fiil şekillerinin hikâyesinde, fiilin nasıl değiştiği cetvel dahilinde gösterilir. Haber şekillerinden beş zamanın [*şuhudî geçmişin*, *naklî geçmişin*, *şimdiki zamanın* (*devamlı şimdiki zaman hariç*), *gelecek zamanın* ve *geniş zamanın*] hikâyesi ve dilek-şart, istek, gereklik şekillerinin hikâyeleri gösterilir. Bu biçimlerin sayısı sekizdir. Fiil şekillerinin rivayetine geçilir. Başta *haber şekilleri* (naklî geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman) olmak üzere *dilek-şart*, *istek* ve *gereklik şekillerinin hepsinin rivayeti* verilir. Sayıları beş olan haber şeklindeki fiil biçimlerinin şartına geçilir. Son olarak da gereklik şeklinin şartı tanıtılır [Şişmanov, Demirof, Ceraef 1963: 121-134]. Böylece, beş kipin içerisinde, basit ve bileşik olmak üzere, zaman biçimlerinin sayısı (*devamlı şimdiki zaman dahil*) yirmi dokuzu bulur.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, E. Boyev, Türkçedeki kipleri bildirme kipi, isteme kipleri, aktarma kipleri ve koşul kipi olmak üzere dört grupta toplamıştı. İş – oluş, kılışı yansız biçimde ve doğruca anlatan kipi, bildirme kipi olarak tanımlayan dilci, bildirme kipini oluşturan zamanları *şimdiki zaman*, *geniş zaman*, *gelecek zaman*, *belirli geçmiş zaman* ve *belirsiz geçmiş zaman* olarak açıklamıştır. İsteme kiplerine gelince bunları iş – oluş, kılışın olmasını istediğini bildiren kipler olarak tanımlamakta ve isteme derecesine göre bunları *buyruk kipi*, *gereklik kipi*, *istek kipi* ve *dilek-koşul* kiplerine ayırmaktadır. Aktarma kiplerini *anlatma* (hikâye) ve *iletme* (rivayet) olmak üzere iki büyük grupta toplayan gramerci, bunları eylemin bildirme kipi ve isteme kipleriyle bildirdiği iş – oluş, kılışın konuşma süresinden önceki zamana aktarılıp anlatılmasına araç olan kipler olarak tanımlamaktadır. Toplam sayıları dokuzdur, çünkü belirli geçmiş zamanın iletmesi yoktur. Koşul kipi, iş – oluş, kılışın olmasını koşula bağlı olarak anlatan kiptir. Koşul kipinin zaman olarak temeli, bildirme kipi zamanlarının tabanıdır. İsteme kiplerinin (buyruk kipi, gereklik kipi, istek kipi, dilek-koşul kipi) koşulu yoktur [Boyev 1996: 1-14].

Bulgar Türkologlardan R. Berov ve E. Boyev, yazmış oldukları ders kitabında temel dilbilgisi kurallarını Bulgarca olarak açıklamış, bunları görselleştiren pek çok örnek vermişlerdir. Terimlerin birçoğununun Türkçe karşılığı verilmemiş, Fazla dilbilgiselleştirme ve kuramsallaştırmadan kaçınılmıştır. Bunun böyle olması da erişilmesi istenen amaçların daha fazla uygulama nitelikli olmasıyla açıklanmıştır [Беров, Боев 1971: 5].

Bu söylenenler, bildirimizde ele alıp bilgi aktardığımız kaynak kitaplardan birçoğu için geçerlidir.

Kip ve zamanlar, sözünü ettiğimiz dilbilgisi ders kitabında yukarıdaki doğrultuda gözden geçirilmiş, kısaca içerikleri ve oluşumları bakımından değerlendirilmiş, bunlarla ilgili çok sayıda örnek verilmiş ve alıştırmalar öngörülmüştür.

Kip ve zamanları açıklamada, Türkçe karşılığı verilmeyen terimlerin Türkçe karşılıkları tarafımızca tercih edilen terimler ile verildi.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, R. Berov ile E. Boyev, kiplerin sayısını altı olarak belirler. Ders kitabındaki kiplerin sayısına gelince, başlıca altı olarak verilmesine rağmen [a.g.e.: 104] daha sonra yedinci bir kipten, yani *rivayet kipi* (preizkazno naklonenie)nden [a.g.e.: 423] de söz edildiğini görmekteyiz. Bu kipin, *şimdiki zamanın*

rivayeti, geniş zamanın rivayeti, -miş'li geçmiş zamanın rivayeti ve gelecek zamanın rivayeti olmak üzere dört zamanı vardır [a.g.e.: 423-427]. *Emir kipine* gelince bunun çekiminin eksiltili yani birinci kişilerinin tekil ve çoğul biçimlerinin olmadığını görmekteyiz. Ayrıca zaman şekilleri de mevcut değildir [a.g.e.: 104-106]. Diğer kiplerden *istek kipinin üç (istek şimdiki zamanı, istek görülen geçmiş zamanı, istek öğrenilen geçmiş zamanı)* [a.g.e.: 224-226], *gereklik kipinin beş (gereklik şimdiki zamanı, gereklik geniş zamanı (gitmem gerekir), gereklik görülen geçmiş zamanı, gereklik öğrenilen geçmiş zamanı, gereklik gelecek zamanı (benim kalmam lâzım olacak))* [a.g.e.: 317-323, 401-407], *dilek-şart kipinin üç (dilek-şart kipinin basit şekli, dilek-şart kipinin hikâyesi, dilek-şart kipinin rivayeti)* [a.g.e.: 444-447], *şart kipinin ise beş (şimdiki zamanın şartı, geniş zamanın şartı, -di'li geçmiş zamanın şartı, -miş'li geçmiş zamanın şartı, gelecek zamanın şartı)* [a.g.e.: 483-487] zamanının olduğunu tespit etmekteyiz.

Bildirme kipine gelince, ayrıca konu edilmemesine rağmen *şimdiki zaman* [a.g.e.: 61-64, 91-93], *-di'li geçmiş zaman* [a.g.e.: 129-132], *gelecek zaman* [a.g.e.: 176-179], *geniş zaman* [a.g.e.: 191-195], *-miş'li geçmiş zaman* [a.g.e.: 208-212], *şimdiki zamanın hikâyesi* [a.g.e.: 237-239], *geniş zamanın hikâyesi* [a.g.e.: 239-241], *sürekli şimdiki zaman* [a.g.e.: 336-337], *sürekli şimdiki zamanın hikâyesi* [a.g.e.: 337-338], *sürekli şimdiki zamanın rivayeti* (rivayet kipindedir) [338], *-miş'li geçmiş zamanın hikâyesi* [a.g.e.: 367-369], *-di'li geçmiş zamanın hikâyesi* [a.g.e.: 363], *gelecek zamanın hikâyesi* [a.g.e.: 382-384], *yakın gelecek zaman (gitmek üzereyim)* [a.g.e.: 384-385], *yakın gelecek zamanın -di'li geçmişi* [a.g.e.: 385] olmak üzere ve *sürekli şimdiki zamanın rivayeti* hariç, geri kalan on dört zamanın hep bu kipte yer aldığını söyleyebiliriz. Basit ve bileşik zaman yapıları olmak üzere bildirme kipine dahil edilmelerinin sebebi de bildirme kipinin aslında reel, yani gerçek iş – oluş, kılış bildirmesinden kaynaklanır.

Bulgar Türkologlarından Y. Kirilova ve M. Dimitrova, Türkçede kipleri *bildirme, emir, gereklik, istek, dilek-şart, anlatma (hikâye), iletme (rivayet)* ve *şart kipi* olmak üzere sekize ayırırlar. Emir kipi hariç, geri kalan yedi kipin zaman biçimlerinin bulunduğunu bildiren bu iki dilci, Türkçede bu bakış açısı ile, yirmi sekiz zaman biçimini ele alıp incelemektedirler. Bildirme kipini gerçek, reel sayılan bir işlev gösteren kip olarak açıklayan iki dilci, kapsama alanına *şimdiki zamanı, geniş zamanı, görülen geçmiş zamanı, görülmeyen geçmiş zamanı* ve *gelecek zamanı* dahil ederler. Emir kipinin zaman biçimlerine sahip olup olmadığını belirtmeyen gramerciler, gereklik kipinin, istek kipinin ve dilek-şart kipinin üçer zamanlarının (şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman ve görülmeyen geçmiş zaman) olduğunu bildirirler. Şart kipinin zamanlarının ise tıpkı bildirme kipinin zamanları (*şimdiki zaman, geniş zaman, görülen geçmiş zaman, görülmeyen geçmiş zaman* ve *gelecek zaman*) gibi olduklarını ifade etmektedirler. Anlatma (hikâye) kipinin zamanlarının da aynı bildirme kipinin zamanları gibi olduklarını belirtmektedirler. Türk geleneğine göre de onlara şu adların verildiğini bildirmektedirler: *şimdiki zamanın hikâyesi, geniş zamanın hikâyesi, görülen geçmiş zamanın hikâyesi, görülmeyen geçmiş zamanın hikâyesi* ve *gelecek zamanın hikâyesi*. Son olarak da iletme (rivayet) kipi zamanlarını Türk dilbilim geleneğine göre verilen adlarla sıralarlar: *şimdiki zamanın rivayeti, geniş zamanın rivayeti, görülmeyen geçmiş zamanın rivayeti* ve *gelecek zamanın rivayeti* [Kirilova, Dimitrova 2005: 44-68, 98-150].

III. Sonuç

Yukarıda kip ve zaman hakkında muhtelif kaynaklardan bilgiler aktarmaya çalıştık. Alıntı şeklinde sunduğumuz bilgilerden anlaşılacağı üzere kip ve zaman

kavramları dilbilgisi üzerinde araştırma yapan dil uzmanlarınca tartışılan bir konu olmaya devam edecektir.

Araştırmacıların bir kısmı kip (Berov, Boyev; Kononov; Stırşenov; Boyev; Kirilova, Dimitrova; Şişmanof, Demirof, Ceraef) ve zaman (Boyev; Kirilova, Dimitrova; Şişmanof, Demirof, Ceraef) kavramlarını tanımlarken, diğerleri herhangi bir tanımlama yapmadan sadece eylem kip ve zamanlarının tasnifini yapmıştır (Gılıbov; Mavrov; Dmitriev).

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere genelde iki kavram birbirine karıştırılmamaktadır. Kip ve zaman, eylemin ayrı iki dilbilgisi ulamı olarak ele alınıp incelenmektedir. Aslında sözü geçen tanımların merkezinde konuşucu ve konuşucunun iş – oluş, kılışa karşı ilgisi, tutumu bir de yaklaşımıdır. Açıklamaların özünde kipi, konuşan kişinin harekete karşı bazı münasebetlerini gösterdiği olgusu bulunmaktadır.

Dünya Türkolojisinin önde gelen uzmanlarından biri olan Z. Korkmaz, gramer kitaplarında verilen tanımlarla ilgili genelleme yapmış, bu bağlamda A. N. Kononov'u, kipi, fiilin gösterdiği hareketin nasıl yapıldığını veya olduğunu bildiren bir şekil veya tarz olarak kabul eden görüşe sahip olanlardan biri olarak göstermiştir [Korkmaz 2003: 567].

Kip kavramını tanımlayan dil uzmanlarımızın açıklamalarına baktığımızda, B. A. Şişmanof ve arkadaşlarının haricinde, hepsinin A. N. Kononov'un görüşüne benzer görüşler ortaya attıklarını göreceğiz.

B. A. Şişmanof ve arkadaşlarının, kipi, "Fiilin muhtelif şekilde zamanlara göre değişmesine fiillerin şekilleri denir" [Şişmanof, Demirof, Ceraef 1963: 113] şeklindeki tanımları ise anlamdan uzaklaştırıcı, şekilciliği andıran bir açıklama olsa gerek.

Ayrı ayrı dilcilerin yapmış olduğu kip ve zaman tasniflerinin birçoğu birbirine benzer, ancak bazı yanları ile de aralarında farklılık gösterirler. Bunları yukarıda görmek mümkün olduğu için yalnızca birkaçını özetle hatırlatacağız.

Bulgar Türkologlarından Y. Kirilova ve M. Dimitrova, Türkçede kipleri bildirme, emir, gereklik, istek, dilek-şart, anlatma (hikâye), iletme (rivayet) ve şart kipi olmak üzere sekize ayırırlar. Emir kipi hariç, geri kalan yedi kipi zaman biçimlerinin bulunduğunu bildiren bu iki dilci, Türkçede bu bakış açısı ile, yirmi sekiz zaman biçimini ele alıp incelemektedirler.

Ünlü Rus Türkolog A. N. Kononov ise emir, bildirme, şart, gereklik ve istek kipi olmak üzere Türkçede beş kipi varlığından söz eder ve emir kipi dışında sıralamış olduğu her birinin zaman biçimlerine sahip olduğunu belirtir. Bu kipler içerisinde ele alıp incelediği zaman sayısı ise yirmi biri bulmaktadır. Bildirme kipi sınırları içinde, sekizi basit, yedisi bileşik olmak üzere, on beş eylem zamanına yer veren dilci, eylemlerin hikâye biçimlerini *Bileşik Şekiller* adıyla gösterip incelemektedir. Rivayet, şart ve -dır bileşik çekimlerini ise Eylemlerin Kiplik Biçimleri ya da Kiplikler adıyla ele alıp incelemektedir.

Yine Bulgar Türkologlarından G. Gılıbov, basit ve bileşik olmak üzere yirmi dokuz zaman biçimini ele alıp incelemektedir. Tespit ettiği kip sayısı ise beştir.

Kip ve zamanları adlandırmada kullanılan terimler konusunda yazarlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Eserlerini ele aldığımız dilcilerden A. N. Kononov ile N. K. Dmitriev çalışmalarında kullanmış oldukları terimlerin Türkçe karşılıklarını vermemiş, geri kalanlar ise çoğu durumlarda birbirlerinden farklı terimler kullanmışlardır.

Aşağıda, farklı terimleri sıralarken yazar ve sayfa numarasının verilmemesi yukarıda bunun artık bir defa yapıldığındandır.

Örneğin, dilcilerin bazıları *kipi* kullanırken, bazıları *fiil şekilleri*, bazıları ise *sigalar* terimini tercih etmiştir. *Bildirme kipi* terimini kullananların yanında, *sigai ihbariye* ve *haber kipi* terimlerini kullananlara da rastlamaktayız. Yaygın olan *şimdiki*

zaman, bazen *hal* ile de adlandırılmıştır. Devamlı *şimdiki zaman* ve sürekli *şimdiki zaman* kavramları da aynı zamanı gösterirler. Yaygın olan *geniş zamanın* yanında, *muzari* ve *daimî geniş zaman* da vardır. Görülen *geçmiş* adlandırmada ise *-di'li geçmiş zaman*, *şuhudî mazi*, *şuhudî geçmiş*, *belirli geçmiş zaman* kavramları görülmektedir. Aynı şekilde öğrenilen *geçmiş zaman* için: *mazî nakli*, *-miş'li geçmiş zaman*, *naklî geçmiş*, *görülmeyen geçmiş zaman*, *belirsiz geçmiş zaman*; *gelecek zaman* için: *gelecek zaman*, *istikbal*; *şimdiki zaman hikâyesi* için: *hikâyeyi hal*, *şimdiki zamandan bileşik hikâye şekli*, *şimdiki zamanın hikâyesi*; *geniş zaman hikâyesi* için: *hikâyeyi muzari*, *geniş zamandan bileşik hikâye*, *geniş zamanın hikâyesi*; *görülen geçmiş zaman hikâyesi* için: *-di'li geçmiş zamanın bileşik hikâye şekli*, *şuhudî geçmişin hikâyesi*, *görülen geçmiş zamanın hikâyesi*, *-di'li geçmiş zamanın hikâyesi*; öğrenilen *geçmiş zaman hikâyesi* için: *hikâyeyi mazi nakli*, *-miş'li geçmiş zamanın bileşik hikâye şekli*, *naklî geçmişin hikâyesi*, *görülmeyen geçmiş zamanın hikâyesi*, *-miş'li geçmiş zamanın hikâyesi*; *gelecek zaman hikâyesi* için: *hikâyeyi müstakbel*, *gelecek zamanın bileşik hikâye şekli*, *gelecek zamanın hikâyesi*; *rivayet şimdiki zamanı* için: *rivayeti hal*, *şimdiki zamandan bileşik rivayet şekli*, *şimdiki zaman rivayeti*; *rivayet geniş zamanı* için: *geniş zamandan bileşik rivayet şekli*, *geniş zamanın rivayeti*; *rivayet öğrenilen geçmiş zamanı* için: *-miş'li geçmiş zamanın bileşik rivayet şekli*, *naklî geçmiş zamanın rivayeti*, *görülmeyen geçmiş zamanın rivayeti*, *-miş'li geçmiş zamanın rivayeti*; *rivayet gelecek zamanı* için: *rivayeti müstakbel*, *gelecek zamanın bileşik rivayet şekli*, *gelecek zamanın rivayeti*; *istek kipi* için: *füilî iltizami*, *istek şekli*, *istek kipi*; *istek şimdiki zamanı* için: *hali iltizami*; *istek görülen geçmiş zamanı* için: *hikâyeyi hali iltizami*, *istek kipi bileşik hikâye şekli*, *istek şeklinin hikâyesi*; *istek öğrenilen geçmiş zamanı* için: *hikâyeyi mazi nakli*, *istek kipi bileşik rivayet şekli*, *istek şeklinin rivayeti*; *dilek şart kipi* için: *dilek-şart şekli*, *dilek koşul-kipi*, *dilek şart kipi*; *dilek-şart şimdiki zamanı* için: *dilek-şart kipinin basit şekli*; *dilek-şart görülen geçmiş zamanı* için: *dilek-şart kipi bileşik hikâye şekli*, *dilek-şart şeklinin hikâyesi*, *dilek-şart kipi hikâyesi*; *dilek-şart öğrenilen geçmiş zamanı* için: *dilek-şart kipi bileşik rivayet şekli*, *dilek-şart şeklinin rivayeti*, *dilek şart kipinin rivayeti*; *gereklilik kipi* için: *füilî vücubî*, *gereklik kipi*; *gereklilik görülen geçmiş zamanı* için: *hikâyeyi füilî vücubî*, *gereklik şeklinin hikâyesi* terimleri tercih edilmiştir.

Emir kipi için tercih edilen terimler arasında *emir şekli*, *emir sigası* ve *emir kipi* gibi terimler vardır. *Şart kipine* gelince *sigai şartıye*, *şart şekli*, *şart kipi*, *koşul kipi* kullanılmıştır. Bu kipin zamanları, sırasıyla *şart şimdiki zamanı* için *şimdiki zamanın şartı*; *şart geniş zamanı* için *geniş zamanın şartı*; *şart görülen geçmiş zamanı* için *şuhudî geçmişin şartı*, *-di'li geçmiş zamanın şartı*; *şart öğrenilen geçmiş zamanı* için *naklî geçmişin şartı*; *-miş'li geçmişin şartı*; *şart gelecek zamanı* için ise *müstakbel şartı* ve *gelecek zamanın şartı* gibi terimleri görmekteyiz. *Hikâye* ve *rivayet bileşik zaman şekilleri* yanında *aktarma kipleri* terimi de görülür. *Hikâye kipi* ve *rivayet kipi* yanında ise, sırasıyla *anlatma kipi* ve *iletme kipi* terimleri kullanılır.

Maalesef bazı sınırlamalardan dolayı, başka dilcilerin de Türkiye Türkçesindeki kip ve zamanların kavram olarak anlamları ve sınıflandırmaları ile ilgili görüşlerini burada veremiyoruz. Daha önemlisi, eylemin bu iki gramer kategorisini anlam ve işlevleri bakımından ele alamıyor, değerlendirme konusu edemiyoruz. Ancak, tüm bunları ileride başka bir araştırmanın konusunu oluşturacak bir biçimde ele almayı düşünüyoruz.

Kaynakça

- Беров, Боев (1971):** Berov, R., Boev, E. Uchebnik po turski ezik. Sofiya.
Гълъбов (1949): Gulubov, G. Turska gramatika. Sofiya.
Дмитриев (1960): Dmitriev, N. K. Turetshkiy yazyk. Moskva.

Кирилова, Димитрова (2005): Kirilova, Y., Dimitrova, M. Prakticheska gramatika na turskiya ezik (Türk Dilinin Uygulamalı Dilbilgisi). Sofiya.

Конов (1956): Kononov, A. N. Grammatika sovremennogo turetskogo yazyka. Moskva – Leningrad.

Мавров (1954): Mavrov, Bl. Uchebnik po turski ezik. Sofiya.

Стършенов (1933): Sturshenov, S. Rukovodstvo za izuchavane na turski ezik s novata turska azbuka. Sofiya.

Боев (1996): Boev, E. Modern Türk Dili Ders Notları. Şumen: (basılmamış notlar).

Конов (2006): Kononov, A. N. Türk Dili Grameri: Ruslar İçin Türkçe. İstanbul.

Şişmanov, Demirov, Ceraev (1963): Şişmanof, B. A., Demirof, S., Ceraef, M. Türk Dili Grameri: I. Kısım: Fonetika, Leksika ve Morfoloji: V – VI. Sınıf. Sofya.